

УДК 339.9:658.513.2

Євчук Л.А.,

кандидат економічних наук, доцент, докторант Миколаївський державний аграрний університет

ОСНОВНІ ФАКТОРИ ЗОВНІШНЬОГО МАКРОСЕРЕДОВИЩА ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Невизначеність та неконтрольованість економічних і політико-правових факторів макросередовища ставить успішність діяльності аграрних підприємств у повну залежність від рівня організації в них менеджменту. Регуляторна політика економіки має стати обов'язковою функцією держави. Необхідною умовою розвитку економіки є політична стабілізація в країні.

Economic and politician-legal factors of the macroenvironment are vague and uncontrolled. So success of the work agrarian enterprise depends only from level of the organizations of management in them. The state must adjust the economy. This must be an obligatory function state. The political stabilization in country is a necessary condition of the development of the economy.

Постановка проблеми. Успішність функціонування суб'єктів діяльності залежить від рівня їх менеджменту і впливу зовнішнього оточуючого середовища. Необхідність дослідження тенденцій та оцінки впливу факторів зовнішнього середовища полягає в їх незалежності й об'єктивності існування, відсутності можливості управління ними та контролю з боку підприємств, що вимагає адаптації останніх до несприятливих та використання сприятливих умов.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначення факторів зовнішнього конкурентного середовища надано багатьма вченими. Найбільш вдалим і повним, на наш погляд, є характеристики С.С.Гаркавенко [1] та Р.А.Фагхутдінова. Оцінка окремих факторів у контексті аграрних підприємств представлена в роботах О.М.Бородіної, В.Л.Валентинова, М.Я.Дем'яненка, О.В.Олійника, Б.Й.Пасхавера, В.В.Юрчишина та інших. Комплексне обґрунтування змісту елементів зовнішнього середовища підприємств галузі ми не зустрічали.

Гаркавенко С.С. поділяє фактори зовнішнього середовища на дві групи: мікросередовище і макросередовище. **Мікросередовище** підприємства формують: споживачі, конкуренти, постачальники, посередники, контактні аудиторії. **Макросередовище** – це фактори, які впливають на підприємство та його мікросередовище і які воно не може контролювати. Поняття макросередовища визначають п'ять груп факторів: економічні, соціально-культурні, політико-правові, технологічні, природно-географічні [1, с. 25].

Формулювання мети статті. Розкриття впливу складових мікросередовища підприємства є темою окремого дослідження, що буде представлено нами в інших публікаціях. В даній статті (в силу обмеженості обсягу) ми обґрунтуємо вплив економічних та політико-правових факторів, які серед зазначених п'яти груп є основними і найбільш дієвими.

Основний матеріал дослідження.

Економічні фактори. Темпи інфляції, рівень зайнятості, міжнародний платіжний баланс, стабільність національної валюти повинні постійно оцінюватися під час аналізу зовнішнього середовища. Що для однієї організації є економічною загрозою, для іншої дає нові можливості для розвитку [1, с. 25].

Одним із впливових специфічних для аграрного сектору економічних факторів макросередовища є світові тенденції **зростання цін та попиту** на продукти харчування. Крім впливу на це явище інфляційних процесів мають місце і наступні причини. Перша – глобальне потепління. За оцінками науковців, збільшення температури на один градус дорівнюватиме зниженню врожайності у світі на 5-7%. Наприклад, вже другий рік поспіль посуха вражає Південну Австралію і врожай пшениці там. Експерти прогнозують упродовж наступних десяти років подвоєння цін на зерно. Друга причина – все більше продуктів згодовується худобі. Не зважаючи на зростання виробництва продовольства, все менша його кількість використовується для споживання людьми. Через різке зростання доходів населення азійських країн люди активно почали використовувати ті групи продуктів харчування, які раніше не були доступні, зокрема м'ясо. Збільшення споживання м'яса означає зростання обсягів кормів. Третя причина. Світові тенденції підвищення цін на нафту призвели до пошуку його альтернатив. Значна частина фуражного зерна йде на виробництво біопалива [8, с. 24; 5, с. 28]. При світових тенденціях збільшення виробництва і споживання зерна все більше його використовується на інші нехарчові цілі (таблиця 1).

Таблиця 1

Світовий баланс виробництва і споживання зерна, млн. тонн (за даними FAO) [3, с. 13]

Показники	Маркетингові роки			2007-2008рр. у % до:	
	2005-2006	2006-2007	2007-2008 (проект)	2005-2006	2006-2007
Виробництво	2051,4	2009,4	2108,9	102,8	105,0
Торгівля	246,6	255,4	251,5	102,0	98,5
Споживання	2037,6	2062,4	2105,0	103,3	102,1
у тому числі:					
для продовольчих цілей	982,5	997,5	1008,7	102,7	101,1
для фуражних цілей	748,7	735,9	739,6	98,8	100,5
інше споживання	306,4	329,0	356,7	116,4	108,4
Кінцеві запаси	471,4	428,0	427,0	90,6	99,8

У 2006-2007 маркетинговому році на інше споживання використали на 22,6 млн. тонн або 7,4% зерна більше, ніж у 2005-2006 маркетинговому році, у 2007-2008 році – на 27,7 млн. тонн або 8,4% більше, ніж у попередньому році.

Зростання популярності біопалива прямо пропорційно позначається на підвищенні попиту на його сировину. Щорічно посіви ріпаку все більше витісняють з полів пшеницю та соняшник. За 2007 рік зайнятість земель соняшником в Україні зменшилася на 501 тис. га або 12,8%. Загальна площа збирання зернових та зернобобових культур склала 13,4 млн. га, що на 0,8 млн. га або 5,4% менше показників у 2006 році та на 1,2 млн. га або 8,1% менше значень 2005 року. В той же час значно збільшилися землі під ріпаком. За останній рік посіви розширилися більш ніж у 2 рази, а в порівнянні з 2000 роком – майже в 5 разів [13]. Популярність культури серед господарників пояснюється вищою вигідністю. Так, за ціни реалізації пшениці влітку-восени 2007 року менше 300 дол. за 1 тону, ріпак продавали по 500 дол. за 1 тону [7, с. 22].

Обумовлене цими причинами зниження пропозиції продовольчого та фуражного зерна при збільшенні на нього попиту й призводить до росту цін.

Позитивний економічний вплив світового зростання цін на підвищення рівня доходів відчули на собі господарники вже поточного 2007-2008 маркетингового року. Негативною стороною складеної ситуації є повна її залежність від тенденцій зовнішнього ринку та відсутність участі держави. Неконтрольованість та нерегульованість державою ринку аграрної продукції може призвести до того, що в певний сезон користуючись олігопольним становищем заготівельно-переробної структури, не зважаючи на світові тенденції, почнуть втримувати ціни внутрішнього ринку, що неодноразово мало місце на практиці. Крім того, подорожчання сільськогосподарської сировини викликає підвищення цін на готову продукцію – продукти харчування. В умовах низького рівня доходів і платоспроможності населення це призводить до посилення соціальної напруги в країні.

Регулювання державою цін аграрного ринку низить для його учасників ступінь непередбачуваності зовнішнього середовища та сприятиме соціальній стабілізації в суспільстві.

Другим важливим економічним фактором зовнішнього середовища є баланс руху сільськогосподарської продукції, який в Україні не складається і державою не контролюється. Виробництво та експорт, у більшості випадків, відбувається стихійно. Єдине – обмеження урядом на протязі двох років експорту зерна, що отримало неоднозначну оцінку. За введення і збереження квот виступають фахівці тваринницької, хлібопекарської та спиртової галузей: заборона експорту зерна призведе до збільшення його пропозиції на внутрішньому ринку і, як наслідок, зниження цін сировини.

Проти лімітуючих заходів стоять інші учасники ринку. Квотування викликало мільйонні збитки сільгоспвиробників, переробників та трейдерів. Тисячі тонн зерна згнило в засіках. За оцінками експертів, сумарні втрати вітчизняного АПК від обмеження експорту зернових у 2006-2007 маркетинговому році склали близько 1,5 млрд. доларів США. Таку цифру збитків було визначено на підставі підрахунків надлишків продукції на внутрішньому ринку за результатами сезону. Фахівці вказують, що експортні обмеження негативно впливають на авторитет країни на зовнішньому ринку і не сприяють поліпшенню інвестиційного клімату в АПК. Згідно правил світової організації торгівлі, Україна може вводити квотування експорту зерна, якщо підтвердить його нестачу всередині країни [11].

Проведені нами дослідження показали, що споживання зерна в Україні за останні десять років знаходиться майже на однаковому рівні, в той час коли валові збори зазнають значних коливань (рисунок 1).

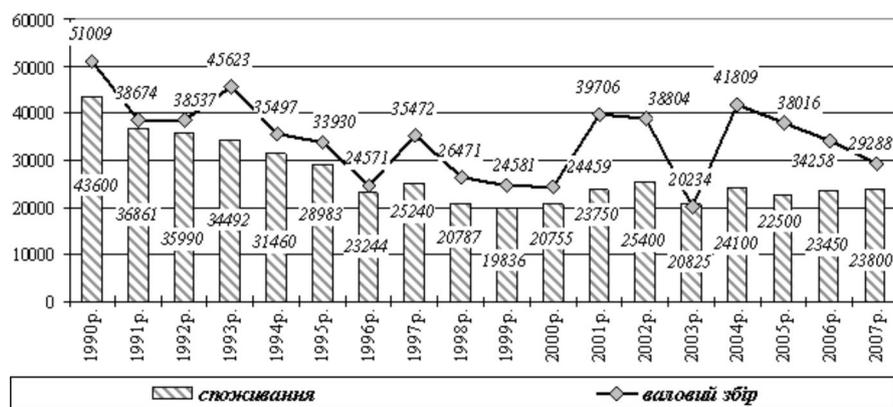

Рис. 1. Динаміка валових зборів зернових та зернобобових культур та обсягів внутрішнього споживання основних видів зерна в Україні, тис. тонн [12, 13]

Рисунок показує, що за останній десятилітній період 2006 та 2007 роки не були низьковрожайними. Більшу кількість збіжжя отримали тільки в 2001-2002 та 2004-2005 роках. За весь час (крім 2003 року) в Україні вироблялося зерна більше його внутрішньої потреби, що підтверджує наявність експортного потенціалу. Проте лишки не були надто великими, що свідчить про необхідність регулювання процесів і об'єктивність підстав квотування зерна.

За останній час мала місце відносна сталість споживання продукції. При великих коливаннях врожаю це досягається експортно-імпортними операціями

(рисунок 2).

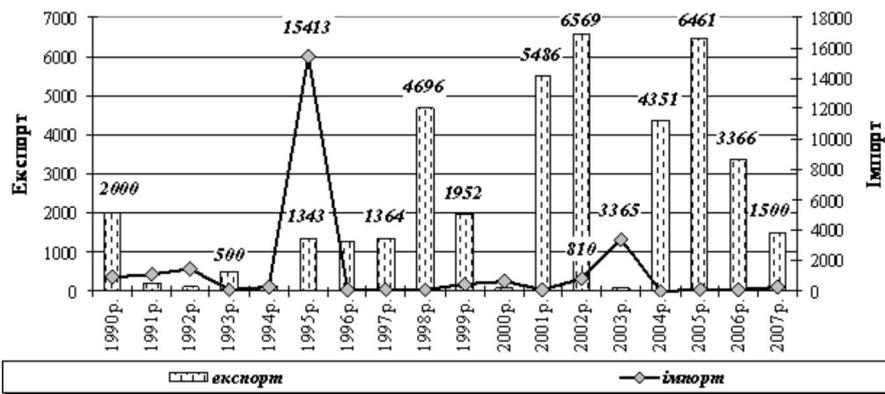

Рис. 2. Динаміка експорту та імпорту пшениці в Україні, тис. тонн [12]

Посилення контролю держави за рухом продукції полягає в необхідності уникнення спонтанності зовнішньоторговельної діяльності, підтвердженням чого стануть події 2002-2003 маркетингового року. Великі експортні партії на початку сезону викликали навесні необхідність формування зернового продовольчого фонду країни за рахунок імпорту в обсязі 3,4 млн. тонн пшениці. Такого великого обсягу закупок не було за період з 1990 року. Виняток склав 1995 рік, коли імпортували 15,4 млн. тонн. Після цього максимальне ввезення складало 0,8 млн. тонн у 2002 році.

Відсутність своєчасної точної інформації про величину запасів продовольства, на підставі яких регулюються обсяги та строки експортно-імпортних операцій, спричиняє дисбаланс в економіці. Тому, квотування як вид державного регулювання ринку може мати місце, проте проводити його потрібно на вищому рівні організації без втрати економічної ефективності діяльності учасників національного ринку. Великі збитки сільгоспвиробників та псування у зерносховищах продукції свідчать про неправильно вибраний підхід урядовців.

Відсутність балансу сільськогосподарської продукції, нерегульованість її надходження в масштабах країни призвели до перевиробництва окремих її видів. Так, перевиробництво цукру, що мало місце у 2006 році при посівах цукрового буряку на площі 788 тис. га, встановлення індикативної ціни на рівні 170 грн./тонну буряку за витрат на нього не нижче 200 грн./тонну, завдало нищівного удару по цукровій і буряковій галузях [9, с. 8]. В результаті у 2007 році посіви культури скоротили всі регіони України. Загальне зменшення склало 204 тис. га або 25,9% [13].

Ускладнюється проблема тим, що вступивши до СОТ Україна зобов'язується щороку імпортувати 260 тис. тонн цукру-сирцю з тростини практично без ввізного мита. Для допомоги галузі Міністерство аграрної політики пропонує встановити квоту на виробництво цукру для внутрішнього споживання (квота А) в розмірі 1,985 млн. тонн [11].

Перевиробництво продукції загрожує й галузі птахівництва. За 2005 рік утримуване її поголів'я в усіх категоріях господарств збільшилося на 4,9%, за 2006 рік – на 8,5%, за 2007 рік – на 12,3% і склало станом на 1 січня 2008 року 168,3 млн. голів [13]. За оцінками фахівців, рівень виробництва м'яса птиці в Україні є близьким до насичення внутрішнього ринку, за якістю продукція відповідає всім світовим стандартам, що створює передумови для експорту. Особливо перспективним вважається російський ринок [6, с. 30]. Успіх співпраці з ним буде залежати від перебігу політичних подій в Україні та ступеня позитивності розвитку стосунків держав.

Неприйнятність практики складання балансу виробництва сільськогосподарської продукції, нерегульованість цих процесів, що негативним чином впливають на сталість розвитку аграрного сектору, є наслідком відсутності державної регуляторної цінової політики. Практика розвинених країн світу та вітчизняний досвід переконують, що ринкова економіка не може забезпечити таке саморегулювання цін на аграрному ринку, яке б створювало умови для сталого розвитку сільського господарства. З метою усунення провалів ринку об'єктивно необхідним виявляється втручання держави в механізми ринкового ціноутворення.

Задача державного регулювання цін полягає у розробці міжгалузевого балансу розподілу прибутку по технологічному ланцюгу виробництва, переробки і збуту продукції з метою уникнення явища диспаритету цін. Стримуючим фактором справедливого розподілу прибутку є закритість інформації щодо розміру і складу витрат учасників ланцюга. Зняття комерційної таємниці дозволить регулювати процес ціноутворення шляхом призначення рівновеликого для всіх учасників рівня рентабельності на об'єктивно обґрунтовану суму витрат.

Політико-правові фактори. Найважливішими елементами політико-правового середовища є: законодавство, урядові установи, впливові групи населення. Митні тарифи, податкова система, закони та нормативні акти уряду, політична стабільність або політичні конфлікти безпосередньо впливають на підприємницьку активність. Об'єднання споживачів, екологічні організації дедалі активніше впливають на прийняття рішень щодо закриття підприємств, діяльність яких суперечить регіональним, екологічним та іншим життєво важливим інтересам населення [1, с. 25].

Політична криза, що склалася в Україні, негативним чином позначається на її економічному розвитку. Непорозуміння урядовців змушують підприємців проявляти обережність у діях. Так, у квітні 2007 року експортери через невизначеність політичної ситуації зупинили закупки пшениці на внутрішньому ринку, не зважаючи на нещодавнє його поживлення та зростання закупівельних цін.

Ще з більшою обережністю до урядових конфліктів ставляться зарубіжні партнери і, зокрема, інвестори. З огляду на несприятливий політичний клімат в Україні, вони зволікають з новими великими капіталовкладеннями. Так, починаючи з весни 2007 року ціла низка німецьких підприємців вичікувала, як буде розвиватися політична ситуація в Києві, перш ніж наважитися вийти на український ринок. Стабільне політичне становище стимулює прогнозованість у складанні бізнес-планів на три-чотири роки наперед. Якщо іноземці й надалі бачитимуть хаос, що відбувається, про інвестиції у сільське господарство годі мріяти. Додамо сюди й великі кліматичні ризики, які зупинили не одного потенційного інвестора [4, с. 23].

Вирішення урядових проблем є нагальною необхідністю розвитку галузі. За словами Ю.Губені, економічна політика держави повинна базуватися, поряд з іншими інституціями, на повній довгостроковій концепції, яка має забезпечити економіку від так званих «політичних циклів», зумовлених зміною політичної влади [2,

с. 80].

Суттєвий вплив на діяльність агровиробників справляє податкова система. На великий податковий тиск скаржаться і керівники фінансово стійких високорентабельних підприємств. Коментуючи передбачене проектом нового податкового законодавства зняття пільг по сплаті податку на додану вартість при продажу сільськогосподарської продукції, господарники вказують на невідповідність виробничої діяльності для більшості з них, яка за цим прослідкує. Реформування повинно враховувати, що податкам належить не тільки фіскальна, а й стимулююча функція. З одного боку вони повинні забезпечувати сталу фінансову базу держави, з іншого, – максимальну зацікавленість суб'єктів господарювання в результатах своєї діяльності. Вихідною умовою напрямів змін повинні бути особливості та стан галузей економіки, а також цілі державної політики по прискоренню розвитку окремих з них. Має бути запроваджена паритетна основа, за якої сплата податків була б необхідною для бізнесу й разом з тим давала можливість забезпечувати соціальні обов'язки та інші потреби держави.

Впливовим політико-правовим фактором на розвиток бізнесу є корупція. Корупційні дії різних інституцій і осіб слугують додатковим джерелом організаційних та фінансових втрат аграрних виробників. Наприклад, у Львівській області місцеві правоохоронці викрили схеми, за якими сільські голови домовлялися з молокозаводами і змушували селян здавати молоко за заниженими цінами [10, с. 8].

Своєрідним проявом корупційного явища є олігополістичний тиск постачальницько-закупівельних організацій. Регулярні підвищення цін на паливо перед посівною та/або збиральною компаніями, втримання у 2005-2006 маркетинговому році зернотрейдерами низьких цін на зерно тощо свідчать про існування та неконтрольованість в країні фактів недобросовісної конкуренції.

Висновки та пропозиції. Проведене нами дослідження дає можливість робити наступні висновки.

1. Фактори зовнішнього середовища мають на даний час мало стимулюючих мотивів розвитку аграрних підприємств.
2. За відсутності сторонньої підтримки успішність діяльності сільськогосподарських товаровиробників буде залежати тільки від рівня організації в них менеджменту.
3. Необхідною умовою розвитку економіки є політична стабілізація в країні.
4. Регуляторна політика економіки має стати обов'язковою функцією держави.
5. Податкова політика держави повинна бути стимулюючим фактором розвитку бізнесу й джерелом стабільних доходів бюджету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаркавенко С. С. Маркетинг : підруч. [для студ. ек. спец. вищ. навч. закл.] / Світлана Степанівна Гаркавенко. – К. : Лібра, 2004. – 712 с.
2. Губені Ю. Трансформація аграрних відносин у Чехії: загальний огляд та можливі уроки для вітчизняної аграрної політики / Юрій Губені // Економіка України. – 2005. – № 6. – С. 79–83.
3. Запаси пшениці – найнижчі за останні 25 років // Агробізнес сьогодні. – 2007. – № 22. – С. 13.
4. Неприятливий політичний клімат в Україні відлякує інвесторів // Агробізнес сьогодні. – 2007. – № 10. – С. 23.
5. Олександр Бакуменко: «Нині виживають переважно вертикально інтегровані холдинги» // Агробізнес сьогодні. – 2007. – № 23. – С. 28–29.
6. Олійник В. Нашу птицю – «за границю» б ... / Валентина Олійник // Агробізнес сьогодні. – 2007. – № 15–16. – С. 30–32.
7. Ріпак пропонують залишити в Україні // Агробізнес сьогодні. – 2007. – № 22. – С. 22.
8. Справжня причина стрімкого зростання цін на продовольство // Пропозиція. – 2008. – № 1. – С. 24.
9. Цукру не буде // Агробізнес сьогодні. – 2007. – № 12. – С. 8.
10. Чиновники взяли за молоко та зерно // Агробізнес сьогодні. – 2007. – № 15–16. – С. 8.
11. <http://www.apk-inform.com>
12. <http://www.fas.usda.gov>
13. <http://www.ukrstat.gov.ua>

ТОВ "ДКС Центр"